

ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ
МУЗЕЙ-ВАРНА

КНИГА IX (XXIV)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
DE VARNA

TOME IX (XXIV)

1973

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

ПЪРВОБЪЛГАРСКИ АМУЛЕТИ

ВЕСЕЛИН БЕШЕВЛИЕВ

Тотю Тотев е обнародвал в третия том на сп. *Byzantinobulgarica* (1969)¹ няколко кръгли метални пластинки от бронз или мед, намерени в землището на Преслав и съхранявани в тамошния музей. Авторът ги означава по примера на Н. Мавродинов² като печатчета и ги описва подробно, без да дава особени тълкувания, понеже неговата цел е да обърне внимание върху тях и ги пусне в научно обръщение, за което трябва да му се изкаже особена благодарност. Някои от тези пластинки могат да бъдат тълкувани с голяма сигурност.

Да започнем с две почти еднакво големи³ кръгли пластинки с изображение на птица и с гръцки околоръстен надпис: *Κύριε, βοήθη τῷ ἔχοντά με*, т. е. «Господи, помагай на този, който ме притежава». Едната от пластинките е от бронз (инв. № 2260), а другата от мед (инв. № 2261).⁴ Гръцкият надпис⁵ показва, че двете кръгли пластинки представляват всъщност филактерия или амулети, които чрез призоваването на християнския бог трябва да помагат на притежателя им в тежки часове. Образът на птицата има също някакво магическо значение.

Особено забележителни са обаче следните четири пластинки.

1. Кръгла медна пластинка (инв. № 2259)⁶ с диаметър 0,02 м, с отчупена халкичка за окачване (обр. 1). Задната страна е празна. На лицевата страна е изобразено човешко лице, на което очите, веждите, носът, мустаците и островърхата брада са дадени схематично. Върху главата се различава украшение като петлистна палметка със странични разклонения, от двете страни на лицето се виждат също някакви разклонения, които имат малки топчици в долния край. Топчиците може да

¹ Sur un groupe d'objets découverts à Preslav à représentations et marques, 133—153.

² Старобългарско изкуство, София, 1959, 227.

³ Вж. точните размери у Тотев.

⁴ Стр. 142—143, вж. също «Метални печатчета с образи на животни от Преслав», в сб. Преслав, I, 1968, София, 176—177.

⁵ Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, publié par F. Cabrol et H. Leclercq (=DACL), Paris, I, 2, (1907); H. Leclercq, Amulettes 1784—1860. За формулата *βοήθει* 1852 и DACL, II, 1, H. Leclercq, Boetheia 964; E. Peterson, *Εἰς θεός*. Epigraphische, formgeschichtliche und religionsgeschichtliche Untersuchung, Göttingen, 1926, 3—4, 82—84, 91—10, 310, 311.

⁶ Totev, 150—151.

бъдат пак схематично представени уши или ушните отвори на големи уши. Разклоненията може да бъдат също рога или части от украшението на главата. В долния край отляво и отдясно се виждат пак клонки, които обаче на фотографията⁷ приличат на известните първобългарски знаци Ψ и Y . Цялото изображение изглежда като кукерска маска. Пластинката носи следи от позлата, което показва, че тя не е служила за печат. Н. Мавродинов,⁸ който пръв съобщи за тази пластинка, правилно прие, че се касае за пандантив със значение на амулет. Още преди намирането

Обр. 1

Обр. 2

на нашата пластинка Мавродинов⁹ обърна внимание върху различни паметници, намерени във и извън България, с изображения на лице с островърха брада, мустаци и животински уши. От България приведе: 1) малки бронзови изображения на конче с човешка глава на гърба от Видин, Враца, Ловеч и Пловдив, които Мавродинов¹⁰ правилно прие за амулети; 2) релефа с мъжка фигура от Харакчибоаз в Шуменския музей;¹¹ 3) човешкото изображение върху една керемида от Мадара.¹² Според Мавродинов¹³ във всички тези случаи се касае за някакъв «прадед получовек-полуживотно». Това тълкуване обаче мъчно може да се свърже с предназначението на предметите, върху които е дадено звероподобното човешко изображение. Още повече че такива звероподобни лица се срещат и върху краища на колани, които не произхождат от България.

⁷ Оригиналът не ми беше достъпен.

⁸ Изкуство, 225.

⁹ N. Mavrodinov, Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós, Budapest, 1943, 106—119.

¹⁰ Trésor, 116; Изкуство, 82.

¹¹ B. v. Arnim, Das Relief von Charakčy-Boaz mit unentzifferter Inschrift, Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Klasse, Jahrg. 1932, Nr IX, 4—10; Mavrodinov, Trésor, 110; Изкуство, 68.

¹² Trésor, 111.

¹³ Trésor, 119; Изкуство, 68, 128 и 225.

Затова А. Kollautz прие с право, че тук се касае за маски, които са били поставяни на лицето от шаманите при някои церемонии и игри. А. Kollautz приведе подобни маски върху различни предмети.¹⁴ Особено внимание заслужава изображението на маска върху една надгробна тюркиска статуя от Кудирге.¹⁵ Маската е служила, от една страна, за превъплъщение на шамана в някакъв дух, а, от друга страна, да внуши страх на по-слабите духове.¹⁶ В последния случай тя е имала отблъскващо или апотропеично значение. Същото значение е имала и маската на българския шаман върху позлатената медна пластинка. Тя е трябвало да отблъсва злите сили от този, който я носил. Следователно тази кръгла пластинка е била очевидно амулет.

2. Кръгла медна пластинка с отчупена халкичка за окачване и допълнително пробита кръгла дупка за същата цел (инв. № 2258).¹⁷ Задната страна е празна. На предната страна е изобразено човешко лице с мустаци и островърха брада. Точно от средата на главата се спускат по една висулка от двете ѝ страни. Такива висулки се забелязват на лявата страна, които започват обаче от слепите очи (обр. 2). Според издателя това са коси.¹⁸ Наистина тези висулки може да представят коси, но не е изключено да бъдат и нещо друго, напр. рога. Целият образ е ограден с рамка. Тотев сполучливо сравнява образа с иконите на Изток.¹⁹ Според Мавродинов²⁰: «Образът е може би на Христос. Той е оформен обаче така, че прилича и на образа на антропоида — сякаш има големи животински уши и широка грива, която пада на къдрици от двете страни на главата.» И тук може да се приеме с голяма вероятност, че се касае пак за маска с апотропеично значение, т. е. медната пластинка също е амулет.

3. Кръгла бронзова пластинка с диаметър 2 см и дебелина 1 мм, с халкичка за окачване (обр. 3 и 4). На предната страна е врязан известният първобългарски знак [Y], а на задната страна — двоен кръст (инв. № 2407).²¹ Издателят Тотев приема, че се касае за бронзов медалион или за печат. Поради кръста той датира пластинката след покръстването на българите, т. е. след 865 г.

От т. нар. първобългарски знаци съчетанието [Y] се среща най-често и е най-разпространеният знак. То е врязано или издълбано върху различни предмети, които може да се подредят в следните пет групи

¹⁴ A. Kollautz, *Der Schamanismus der Awaren*, *Palaeologia*, vol. IV (1955) No. 3/4, 291—294.

¹⁵ С. И. Руденко и А. Н. Глухов, *Могилник Кудирге на Алтае*, *Материалы по этногр.*, т. III, вып. 2, Ленинград, 1927, 51—52, обр. 18.

¹⁶ Възпроизведена и у Mavrodinov, *Trésor*, 109. Към това В. С. Киселев, *Древняя история Южной Сибири*, Москва, 1951, т. 2, 499, и заб. 3. За шаманските маски вж. още G. Nioradze, *Der Schamanismus bei den Sibirischen Völkern*, Stuttgart, 1925, 74—77; H. Miyakawa und A. Kollautz, *Zur Ur- und Vorgeschichte des Schamanismus*, *Zeitschrift für Ethnologie*, Bd. 91, H. 2 (1966), 165—187, Nr. 13; M. Bieber, s. v. *Maske*, *RE*² XIV 2070—2071; M. Nilsson, *Primitive Religion*, Tübingen, 1911, 54; Fr. Pfister, *Schwäbische Volksbräuche*, Augsburg, 1924, 15—16.

¹⁷ Totev, 149—150.

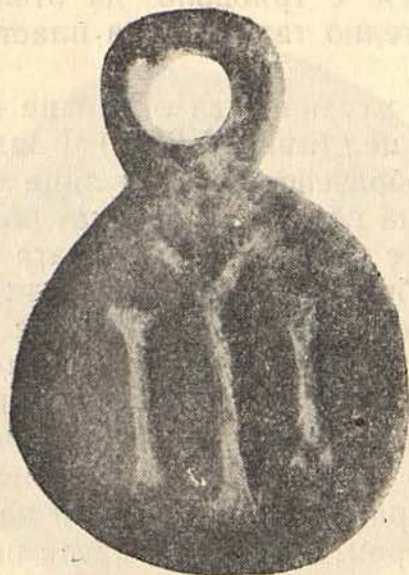
¹⁸ Totev, 149.

¹⁹ Totev, 149.

²⁰ Изкуство, 226.

²¹ Totev, 138—141; същият, *Един бронзов медалион със знаци от Преслав*, *Археология*, IX, 1967, 2, 36—39.

1) скали и пещери;²² 2) каменни блокове;²³ 3) керемиди и тухли;²⁴ 4) глинени съдове;²⁵ 5) метални предмети: шлем, пръстен и кръгли метални пластинки. Той е засвидетелствуван главно в Плиска, Мадара, Калугерица, Виница, Преслав, Варна и другаде в България, а също и извън нея — в Чалей, Шудиково (Югославия). Този знак се тълкува обикновено като родов знак или тамга,²⁶ а също като фабричен знак.²⁷ Според Г. Фехер²⁸ това е каменоделски знак, родова тамга, буква или число.

Обр. 3

Обр. 4

По-късно той прие, че първобългарските знаци не са каменоделски, а означават имена и представят букви.²⁹ В. Антонова³⁰ се присъедини към мнението на Фехер за буквеното значение на знаците. Тя допусна дори, че те изразяват може би цели понятия. Според Мавродинов³¹ горното съчетание е княжески знак, знак на Борис или само на Симеон.³² За К. Шкорпил³³ първобългарските знаци са букви. Тези тълкувания обаче не са задоволителни, ако се вземе под внимание върху какви предмети е врязан знакът [Y]. Този знак, който е гравирен върху лицевата част на един пръстен от Престовац³⁴ и върху споменатата по-горе метална пластинка от Преслав, едва ли би могъл да се тълкува успешно като каме-

²² Сб. Мадара, I, София (1934), 392, 396, 397, 398; сб. Мадара, II, София (1936) 109 и сл.

²³ Мадара, I, 82 и 393.

²⁴ С. т. Ангелова в Археология, XIII, 1971, 3, 3—24.

²⁵ Мадара, I, 397; ИАИ, XIV, 70, XVIII, 317—319, XXII, 252, XXIII, 56, XXVI, 19 и др.

²⁶ Разкопки и проучвания (= РП), III (1949), 243; Археология, IX, 37.

²⁷ РП, III, 244; Археология, IX, 37.

²⁸ ИАИ, III, 1925, 53—54.

²⁹ Мадара, I, 399.

³⁰ Известия на Народния музей Коларовград, III, 1965, 28.

³¹ РП, III, 165—166.

³² Изкуство, 236—237.

³³ ИВАД, VII, 1921, 47, 122.

³⁴ Н. Мавродинов в Мадара, II, 244—245; Trésor, 78—83.

ноделски знак или фабрична марка в тези два случая. Защото тогава трябва да се приеме, че знакът на производителя е бил по-важен от самия предмет, понеже той е издълбан на най-личното място. Ако се приеме, че върху пръстена от Престовац и кръглата метална пластинка знакът означава рода или тамга, то трябва да се приеме още, че всички притежатели на споменатите метални предмети произхождат винаги от един и същ род. Все пак, ако за един златен пръстен би могло да се допусне, че знакът посочва неговия притежател, то за един прост бронзов предмет това тълкувание едва ли е приемливо. И тук възниква въпросът: кое е било по-важно да се изтъкне — притежателят на металната пластинка или самата пластинка. Едва ли би могло да се приеме, че бронзовата пластинка е служила да се познае лицето, което е загинало в сражение, каквито пластинки-медалиони с имена са били носени през последните войни. Очевидно знакът [Y] е имал друго значение.

Върху византийските пръстени се срещат освен името на притежателя или неговата емблема често формулата *Kύριε, βοήθει τῷ φορέῳ* *тῷ* *με* или само *Kύριε, βοήθει*.³⁵ И тук тази формула е трябвало чрез призоваването на божията помощ да пази притежателя на пръстена от беди. На челната страна на един шлем, намерен в местността «Узана», Габровско, сега в Казанлъшкия музей, се намира знак V, който Мавродинов отъждествява със знака [Y].³⁶ Тук може да се касае обаче и за схематично предаване на човешко лице. Независимо за кое от двете се касае, този знак е служил, очевидно, да предпази притежателя на шлема от зло и да отблъсне летящите срещу него стрели и копия. Както споменатата християнска формула върху византийските пръстени, така и знакът върху шлема от «Узана» дават право да се приеме, че същото апотропеично, отблъскващо значение е имал и знакът [Y] върху пръстена от Престовац. Не по-друго значение имал този знак и върху керемидите, тухлите и каменните блокове. Тези постройки, върху чийто строителен материал се е намирал знакът [Y], са стояли под мощна закрила. Керемидите с този знак са предпазвали навярно постройките от гръм. На о. Крит за същата цел е била издълбавана двойната брадва или т. нар. лабрюс,³⁷ която е била атрибут на някои божества. Апотропеично значение са имали и знаците, които са издълбани върху антични капители и крайъгълни колони и стълбове в Мала Азия.³⁸ Същото значение са имали и кръстовете покрай някои знаци и букви, издълбани върху каменните блокове на византийските постройки.³⁹ Знакът [Y] върху глинени съдове е трябвало не само да отблъсва злите духове, но да носи здраве и щастие на този, който си служи с тях. За същата цел е бил издълбан този знак и върху нашата бронзова пластинка.

Основният знак на съчетанието [Y] е Y. Той е имал също така магическо или апотропеично значение. Този знак е врязан върху елипсовидната плочка на един златен пръстен от Видин.⁴⁰ Той е трябвало да отблъсва злите духове от притежателя на пръстена, както сложният знак

³⁵ Вж. например Л. О г н е н о в а, «Илирийски» надпис от Северна Албания, Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958, 333—341.

³⁶ РП, III, 165—166.

³⁷ F. Pfister, Die Religion der Griechen und Römer, Leipzig, 1930, 94—95.

³⁸ E. Peterson, пр. съч., 289.

³⁹ Вж. напр. П. Н. О р е ш к о в, Византийски старини около Цариград, Сп. БАН, кн. X, 1915, 98—102.

⁴⁰ С. т. С т а н ч е в, Некрополът до Нови пазар, София, 1957, 102—103.

върху пръстена от Престовац. Заслужава да се изтъкне неговата употреба в един първобългарски инвентарен надпис. С този знак започва надписът.⁴¹ Всички издатели на надписа приемаха, че се касае за несполучливо или погрешно издълбана гръцка буква. Г. Фехер⁴² предположи, че това представя името на лицето, за което става дума в надписа. Обаче никой инвентарен надпис не съдържа лични имена. Много първобългарски надписи започват с кръст. С кръст започва и един инвентарен надпис, намерен в Мадара.⁴³ Първобългарският знак Y е съответствувал в някои случаи на християнския кръстен знак, т. е. той е имал също така някакво сакрално или религиозно значение. Между магия и религия трудно може да се прокарат, както е известно, строги граници. Затова въпросният знак е имал и магическо значение.

Върху задната страна на разглежданата бронзова пластинка знакът Y е врязан шест пъти в съчетание, така че образува привидно двоен кръст. Както Мавродинов, така и Тотев приемат погрешно, че се касае за така наречения християнски кръст на Андрей. Същото кръстовидно съчетание на знака Y се среща и върху друга една кръгла бронзова пластинка, за която ще стане дума по-нататък. Кръстовидното съчетание на знака е трябвало да придаде още по-голяма сила на бронзовата пластинка. И така разглежданата бронзова пластинка представя също първобългарски амулет, чиято сила се е криела във врязаните знаци.

4. Кръгла бронзова пластинка с диаметър 2,5 см и дебелина 0,02 см (инв. № 2256).⁴⁴ На задната страна е припоена халкичка за носене. На същата страна околосръст, оградени с двойна кръгла рамка, са врязани черти, които наподобяват надпис (обр. 5). Многобройните отвесни черти, които следват една след друга по пет и шест, показват, че тук не се касае за букви и за истински надпис, а за подражание на гръцки надпис от вида на *Κύριε βοήθει*. Тук имаме същия случай, както при варварските имитации на тасоски и други монети.⁴⁵ На лицевата страна е врязано същото кръстовидно съчетание на знака Y, както при № 3. Дясната хаста на този знак в горния край на кръста е наклонена малко надясно. Дали това е случайно, или има някакво значение, не може да се каже. Така е наклонена тази хаста и веднъж в съчетанието |Y|. ⁴⁶ Знакът Y се среща и в други кръстовидни съчетания. Така в развалините на една стара църква във Винаца той е надраскан четири пъти в кръстовидно съчетание.⁴⁷ Подобни кръстовидни съчетания на знака Y се срещат в Плиска,⁴⁸ Мадара,⁴⁹ Мурфатлар⁵⁰ и Калугерица⁵¹. Под долния надпис на Мадарския конник е издълбан кръст, който завършва горе със същия знак.⁵² Дали във всички тези случаи е играл известна роля християнският кръст, не може да се каже. Трябва обаче да се отбележи, че върху

⁴¹ V. Beševliev, Die protobulgarischen Inschriften, Berlin, 1963, Nr. 48, 230.

⁴² Мадара, I, 399.

⁴³ Beševliev, Nr. 50, 233.

⁴⁴ Totev, 145—146.

⁴⁵ Т. Герасимов, Тракийски монети — подражания на тасоските тетрадрахми, сп. Нумизматика, IV, 1972, кн. 2, 9—12.

⁴⁶ ИАИ, XXIII, 49.

⁴⁷ ИАИ, XVIII, 315.

⁴⁸ Албум Абоба—Плиска, табл. L, 26.

⁴⁹ Мадара, I, 409; II, 41.

⁵⁰ Din istoria Dobrogei, III, București, 1971, 200.

⁵¹ Мадара, II, 153.

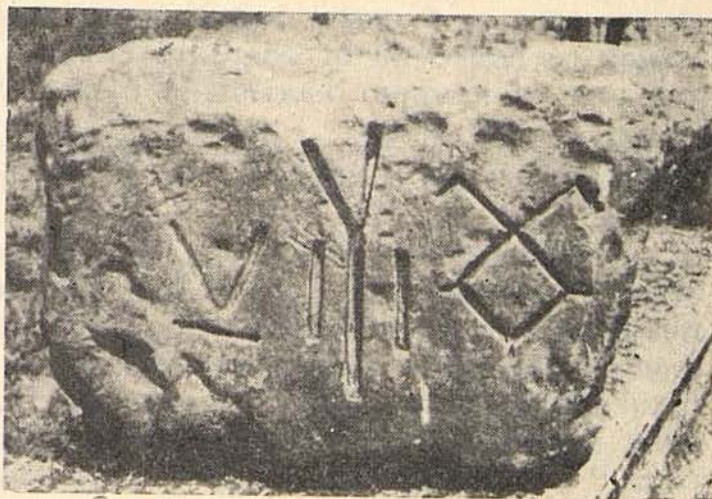
⁵² Beševliev, Taf. IX.

християнски амулети, които представят също така кръгли металически плочки с дупки за окачване, е врязан монограмът на Христос или християнският кръст, под чието водоравно рамо са поместени буквите алфа и омега.⁵³

В няколко случая два знака Y така са свързани един с друг, че образуват една отвесна линия, двата края на която завършват с този знак.⁵⁴ В скалната църква в Мурфатлар от двете страни на това съчетание същият знак така е издълбан, че цялото съчетание наподобява на кръсто-

Обр. 5

Обр. 6

видното.⁵⁵ Долният край на знака в дясната страна завършва пак със същия знак. Този знак се явява съчетан и с други знаци⁵⁶ или завършва отдолу с черта y.⁵⁷ Последният вид се явява върху керемиди.⁵⁸ И тук той има апотропейно значение. Той е издълбан и върху блока от Бяла до знака [Y]. Какво значение има чертата под знака е трудно да се каже. Същото важи и за неговите разновидности с прикачена отляво или отдясно на горните рамена полегата хаста и с две хаста на същите рамена.⁵⁹

Апотропейно значение е имал и подобният на него знак, който изглежда като гръцката буква «пси» или на буквата «Ж» без долните странични хаста. Той се среща по камъни и керемиди,⁶⁰ явява се в съчетания, подобни на Y: с отвесна черта отдясно,⁶¹ с по една черта отляво и отдясно⁶² или удвоен като буквата «Ж»,⁶³ в кръстовидно съчетание⁶⁴ и най-сетне подчертан.⁶⁵ Понякога той е прикачен към друг знак.

⁵³ DACL, I, 2, 1823.

⁵⁴ Албум Абоба—Плиска, табл. XLIX, 25, L, 40; Мадара, II, 42, 153.

⁵⁵ Istoria Dobrogei, III, 204.

⁵⁶ Албум Абоба—Плиска, L, 66.

⁵⁷ П а к т а м, табл. XLIX, 69, L, 41.

⁵⁸ Археология, XIII, 13, 18.

⁵⁹ Мадара, I, 396; II, 110; ИАИ, XXII, 253; Албум, табл. XLIX, 119; ИАИ, XX, 204.

⁶⁰ Мадара, I, 394, 418.

⁶¹ Сб. К. Шкорпил, София, 1961, 125.

⁶² РП, III, 143.

⁶³ Албум, табл. XLIX, 63, 64, 135, L, 45; P. Diaconu, D. Vîlceanu, Răscuiul lui Soare, I, București, 1972, 131.

⁶⁴ П а к т а м, табл. XLIX, 116; P. Diaconu, D. Vîlceanu, Răscuiul, 131.

⁶⁵ П а к т а м, табл. LI, 18; Археология, XIII, 13, 18.

Магическо или по-точно апотропеично значение е имал и знакът

, който се среща също по керемиди⁶⁶ и върху блоковете от Бяла⁶⁷

като трети знак (обр. 6) и от Шудиково.⁶⁸ Върху същия блок е издълбан и предходният знак.

Докато магическото значение на горните знаци е очевидно, трудно е да се каже какво представят те по начало. Най-близко е да се приеме, че това са буквени знаци, заети от някаква азбука. Това предположение се подкрепя от обстоятелството, че върху първобългарските материали се намират издълбани букви от глаголицата, кирилицата или

гръцката азбука. Знаците Y и се срещат като букви в гръцката аз-

бука, а също и в орхонската руническа азбука.⁶⁹ Вторият знак е известен и като германска руна *Man Rune* и прилича много на китайската буква «ву» със значение на шаман.⁷⁰ Споменатите знаци имат едно и също начертание, но не и еднаква звукова стойност. Добре известна е употребата на отделни букви или съчетания от букви без смисъл за магически цели в древността, понеже се е вярвало, че те имат особена магическа сила.⁷¹ Такова значение имат може би буквоподобните знаци върху амулет № 4, ако не се касае за имитация на гръцки надпис. Същото значение имат може би и буквите върху плочката с релефа в Шуменския музей.

Съпоставянето на няколко първобългарски знака, както е случаят с каменния блок от Бяла, може да не означава винаги надпис, а по-скоро съчетание на няколко мощни магически знака. Върху каменните блокове на византийските акведукци при Кушкая тепе са издълбани по три,

четири и пет гръцки букви без видим смисъл.⁷² Знаците Y и може

да не са непременно заети от някаква азбука, а да представят особени

магически знаци.⁷³ Така знакът , който представя т. нар. двойна брад-

⁶⁶ Археология, XIII, 11, 12 и 13.

⁶⁷ Известия на Варненското археологическо дружество, VII, 1921, 122.

⁶⁸ I. P u d i ć, Šudikovski znaci, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Godišnjak, III, kn. I (Sarajevo, 1965), tabl. II.

⁶⁹ A. v o n G a b a i n, Alttürkische Gramatik, 2. Aufl., Leipzig, 1950, 14.

⁷⁰ H. M i y a k a w a — A. K o l l a u t z, Zur Ur- und Vorgeschichte, 167—168, 183—184, 188; K. A. W i t t v o g e l and F ê n g C h i a - S c ê n g, History of Chinese Society Liao (= Transactions of the American Philosophical Society), n. s. 36 (1946), Philadelphia, 17, 217, 308. Забележително е, че знакът «ву» в някои надписи се пише като кръст, на който четирите рамена завършват с прави линии. Срв. подобен кръст в Плиска, Албум, табл. I, 25.

⁷¹ A. D i e t e r i c h, ABC — Denkmäler, Rheinisches Museum, LVI, 1901, 77 и сл.; Eine Mithrasliturgie, 3 Aufl., Leipzig, 1923, 30 и сл.; R. W ü n s c h, Antikes Zaubergefäß aus Pergamon, Jahrb. des Deutschen Arch. Instituts, Ergänzungsheft, VI, Berlin, 1905, 28—35; F. P f i s t e r, Religion, 313—314.

⁷² О р е ш к о в, пос. съч., 110—112.

⁷³ W ü n s c h, Pergamon, 31—32.

ва, от Критско-микенската епоха насам има магическо значение. Той се среща издълбан по блоковете на критските постройки с апотропеично значение, както знакът |Y|. Той се явява и в германските руни със звукова стойност d, но и като магически знак Dag или Tag — Rūpe. Двойната брадва се среща и като първобългарски знак.⁷⁴ Китайската буква «ву» е представляла първоначално танцуваща жена, а по-късно означава «шаман».⁷⁵ Забележително е, че същият знак се среща и върху магическите предмети от Пергамон.⁷⁶ Този знак с черта отдолу се употребява

като Hausmarke на остров Хидензее.⁷⁷ Знакът Ψ е бил свързан може

би с рогата на елена като негово символично изразяване. Това животно е играло важна роля в шаманството. Често шаманската корона е направена от еленови рога.⁷⁸ В скалната църква в Мурфатлар така са предадени рогата на един елен в една рисунка.⁷⁹ Трудно е следователно да се определят със сигурност произходът и първоначалното значение на първобългарските знаци. В случая обаче е по-важно, че те са имали магическо значение или по-точно апотропеично. Вече авторът на т. нар. «Възхвала на славянската азбука» Черноризец Храбър отбелязва изрично, че славянските «черти и резки» са служили и за четене и за гадаене, т. е. те са имали магическо значение.

Както е известно, амулетите са малки предмети, които поради веществото, от които са направени, или поради изобразените върху тях фигури и знаци, са могли според вярата на техния носител да отблъсват от него или да го предпазват от лоши духове, болести и пр.⁸⁰ За съществуването на амулети у първобългарите съобщава изрично 79-и отговор на папа Николай до допитванията на българите: «Вие заявявате, че у вас има обичай немощните да носят някакъв амулет, окачен под шията, за да си възвърнат здравето.»⁸¹ От приведения текст се вижда, че амулетите се носели окачени под шията. Същото показват и разгледаните първобългарски амулети, които имат или са имали халкички за окачване. Според представите на суеверните болестите са лоши духове, които нападат хората. Амулетите е трябвало да отблъсват тези духове с образите или магическите знаци върху тях.

Възприемането на християнството от българите, което е било политически акт, а не последица от убеждение, не е намерило всеобщо одоб-

⁷⁴ Албум, L, 60, 64, 65, 66.

⁷⁵ Miyakawa — Kollautz, 169.

⁷⁶ Wünsch, Pergamon, Taf. 3.

⁷⁷ K. Ebbinghaus, Die Hausmarken auf Hiddensee, в R. Peesch, Die Fischerkommünen auf Rügen und Hiddensee, Berlin, 1961, 274.

⁷⁸ Nioradze, Schamanismus, 76.

⁷⁹ Istoria Dobrogei, 207.

⁸⁰ За амулет вж. F. Pfister, Amulett в Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, I, 374—384; същият, Kulthandlung und Brauchtum, Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde, 24 Jahrgang, 1927, 3—4, 9092; A. Bertholet, Amulette und Talismane в Religion in Geschichte und Gegenwart, I, 315—317; E. d. Stemmlinger, Antiker Aberglaube in modernen Ausstrahlungen, Leipzig, 1922, 88—89; същият, Antike und moderne Volksmedizin, Leipzig, 1925, 88—90.

⁸¹ Извори за българската история, VII, 113, гл. 79.

⁸² В. Н. Златарски, История на българската държава, I, 2, София, 1927, 43—51.

рение. Известно е, че още в самото начало на покръстването много висши сановници, между които имало и български шамани, се обявили против християнството и въстанали. Бунтът бил потушен и бунтовниците жестоко наказани.⁸² След отказването на Борис от престола и предаване на властта на Владимир, неговия първороден син, недоволството от новата вяра отново избухнало. Борис бил принуден да напусне манастира, където се бил оттеглил, и да поведе борба срещу сина си. Той спечелил борбата, свалил сина си от престола, избол му очите и го хвърлил в затвор.⁸³

Горните два случая показват ясно, че християнството не е било възприето от целия български народ. За широката народна маса християнството е било на първо място замяна на старите божества с нови, по-силни, или прибавяне към старите божества и вярвания нови. Тя продължавала да вярва в силата на амулетите, да връзва или драска върху разни предмети апотропеичния знак [Y], да играе бесовски игри,⁸⁴ да се заклева в меч⁸⁵ и да извършва тайно езически обреди. Според 18-и отговор на папа Николай някои българи се отрекли от християнството, след като се покръстили.⁸⁶ В места, далеч от столицата, например в Халкидическия полуостров, където имало по-голяма група първобългари,⁸⁷ езическото се запазило дълго време. Забележително е, че на източната страна на църквичата «Богородица Елеуса» в пещерата над голямото

Преспанско езеро от XIV в. е надраскан първобългарският знак .⁸⁸

Както тук, така и във Винаца, Мурфатлар и др. се вижда колко дълго време са се запазили първобългарските знаци, въпреки че българите са били вече християни. Разбира се, тяхното значение е било вече изbledняло или забравено.

Според Луидпранд синът на Симеон, Баян, чието християнско име гласяло Венеамин и който все още носел първобългарско облекло,⁸⁹ бил изучил дотам магията, та от човек ставал веднага на вълк или на някой друг звяр.⁹⁰ Макар и от царски род, Баян бил староверец и се отдал на шаманство. Висшите шамани са принадлежали, както у много народи, към висшата класа. По време на размириците в България през 767 г. един шаман, който се наричал според византийските извори Паган, станал за кратко време български владетел. Патриарх Никифор съобщава изрично за него, че бил «кам», т. е. шаман. По всяка вероятност споменатият Симеонов син е намятал разни животински кожи и е слагал на лицето си животинска маска. В средновековна Германия срещу подобно преобразяване, наречено *seignium sive vitulum facere*, се обявили редица духовници в X и XI в. В една реч на един от тези духовници се казва: «През

⁸³ В. Н. Златарски, История на българската държава, I, 2, София, 1927, 246—252.

⁸⁴ Извори, VII, 89, глава 35 и 97, глава 47.

⁸⁵ П а к т а м, 107 и сл., глава 67.

⁸⁶ П а к т а м, 82, глава 18.

⁸⁷ V. Beševliev, Zur Frage der slavischen Einsiedlung im Hinterland von Thessalonike im 10. Jahrh., Serta slavica in memoriam Aloisii Schmaus, München, 1971, 37—41.

⁸⁸ Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Βυζαντινά μνημεία τῆς Μεγάλης Πρέσπας, в Харистήριον εἰς Α. Κ. Орλάνδου, II. Атина, 1964, 145.

⁸⁹ Продължителя на Теофан в Извори, IX, 135.

⁹⁰ Извори, VII, 323.

тези дни (= Новогодишните празници) . . . някои покръстени приемат лъжливи образи и чудовищни лица, за което човек трябва първо да се срамува, а после да бъде повече наскърбен. Понеже кой свестен човек би могъл да вярва, че люде, които не са си загубили ума, искат да се превърнат в животни, като играят на елен. Други се обличат с кожи на добитък, а други си поставят животински глави, на което се радват и забавляват, че се превърнали така в образи на диви зверове, и вярват, че не са вече човеци.»⁹¹ Трябва да се изтъкне, че отдавна покръстените в Германия продължавали да изпълняват стари обичаи до късно. Какво остава за неотдавна възприелите християнството българи?

Приведените писмени извори свидетелствуват не само за съществуването и употребата на амулети у първобългарите, но и за дългото запазване на старите вярвания и обичаи и след възприемането на християнството.

⁹¹ Miyakawa — Kollautz, 165.

PROTOBULGARISCHE AMULETTE

Veselin Beševliev

Zusammenfassung

Der Verfasser erklärt vier runde Metallplättchen, die T. Totev in *Byzantinobulgarica* III (1969), 133—153 publiziert hat, für protobulgarische Amulette. Die Menschenantlitze auf beiden ersten stellen Schamanenmasken dar, die Schadengeister wirksam von den Tragenden abwehren sollten. Die beiden übrigen Amulette sind mit dem verbreitetsten protobulgarischen Zeichen |Y| versehen, das hier den gleichen Zweck zu erfüllen hatte. Alle Gegenstände, wo dies Zeichen eingegraben bzw. eingeritzt war, standen unter kräftigem Schutz. Am Ende des Aufsatzes werden Schriftquellen für das Vorhandensein von Amulleten und das Nachleben des protobulgarischen Glaubens angeführt.